

Mellem kærlighed og arbejde

Omsorgsteori: Traditioner og centrale temaer

AF HANNE MARLENE DAHL

Hvad er omsorg? Hvorfor opfatter vi omsorgen som truet og hvad truer omsorgen? Hvordan er forholdet mellem omsorg, etik og køn blevet forstået indenfor omsorgsteorien?

Hvad er omsorg? En forpligtigelse, en bestemt slags relation eller en generel holdning til livet? For de flestes vedkommende har vi en intuitiv fornemmelse af, hvad omsorg og måske også hvad god omsorg består i – uden at vi af den grund kan give et klart svar. Formålet med denne forskningsoversigt er ikke at levere en præcis definition på omsorg. Det er ikke muligt, da omsorg både som praksis og som videnskabeligt objekt vil være indlejret i et socio-kulturelt fællesskab. I stedet for en definition vil jeg vise de forskellige forståelser af omsorg, forskellige kategoriseringer af dens former og af, hvad der konstituerer god omsorg i forskellige dele af feministisk omsorgsteori.¹ Med feministisk omsorgsteori forstår jeg de tekster, der gør omsorg til genstand for en videnskabelig undersøgelse og refleksion ud fra et kønsperspektiv. Derved udgrænser jeg konkrete socialpolitiske analyser, hvor begrebet om omsorg negligeres. Samtidig eli-

minerer jeg den del af omsorgsteorien, der vedrører behandling i en sygeplejekontekst. Jeg vil hovedsageligt forholde mig til den britiske, amerikanske og den skandinaviske litteratur på dette område, da det er den del, som jeg kender bedst og kun perifert inddrage den kontinentaleuropæiske tradition.

Strukturen i oversigten er dels tematisk, dels historisk. Indledningsvis vil jeg beskrive det, som af nogle er kaldt myten om de gode gamle dage. Dernæst vil jeg beskrive forskningsfeltets udkrystallisering i to traditioner og de forskellige centrale temaer og uenigheder, der har karakteriseret det, uenigheder, der vedrører forholdet mellem kærlighed og arbejde, privat og offentligt, og mellem etik og køn. Sideløbende vil jeg påpege nogle af de svage punkter i teorierne som eksempelvis det ensidige syn på magt.

DE GODE GAMLE DAGE OG TRUSLERNE MOD OMSORGEN

Omsorg eksisterer ikke i et vakuum, men i nogle bestemte historiske rammer. Rammer, der kan befordre eller begrænse omsorgen og dens betingelser. I omsorgsteorien er der enighed om, at omsorgen er truet. Der er dog forskelle med hensyn til, hvor radikalt trusselscenariet stilles op. Mens den amerikanske tradition tilsyneladende tager udgangspunkt i en decideret omsorgskrise (Phillips og Benner 1994), tales der især i den skandinaviske om trusler mod omsorgen. At opfatte omsorgen som truet indebærer ofte en implicit konstruktion af fortiden. Af hvordan omsorgen var i *de gode gamle dage*. Men som bl.a. de engelske forskere Janet Finch og Gilligan Dalley har påvist, er drømmen om de gode gamle dage en myte. En magtfuld fortælling der både reproducerer en bestemt kønsideologi og har en mere generel politisk funktion (Dalley 1988). Som Finch påviser, ved vi egentlig meget lidt om vores fortid med hensyn til omsorg. Materialet er

sparsomt og indebærer ofte sammenligning af vidt forskellige kategorier. For Finch er udviklingen i omsorgsevne og omsorgsbehov ikke entydige, da evner og behov skifter afhængig af sociale og økonomiske forhold, ligesom motiverne til omsorg tilsyneladende udvikler sig væk fra en norm om balanceret gensidighed til en mere altruistisk holdning! (Finch 1989). Lidt polemisk udtrykt, konstruerer vi den fortid, som vi af politiske grunde har behov for.

Truslerne mod omsorgen kan have vidt forskellig karakter. For de svenske forskere Inga Michaeli, Karen Jensen og den norske Kari Wærness udgør moderniteten forstået som rationaliseringen en af de mest afgørende trusler (Michaeli 1995, Jensen 1992, Wærness 1987). I den forbindelse anskuer den norske sygeplejeforsker Torunn Hamran bureaukratisering og effektivisering som den gode omsorgs værste fjender (Hamran 1996). Wærness fokuserer ud over rationaliseringen også på professionaliseringen af omsorgen som en trussel, da den fremmer en instrumentel holdning til arbejdet. Den norske sygeplejer og filosof Kari Martinsen er mere radikal og sætter professionalisering ind i et videns- og kønsperspektiv, idet hun hævder, at det er den mandligt orienterede professionalisering, der truer omsorgen. I modsætning hertil eksisterer der en kvindelig semi-professionalitet, der anvender følelser og kroppen som erkendelseskilder, og som ikke truer omsorgen (Martinsen 1994: 95-105). Hun modstiller dermed professionalisering knyttet til en videnskabelig autoritet (den dårlige) med en professionalisering, der hænger sammen med en personlig autoritet (den gode).² Martinsen opgiver dermed et endimensionelt syn på professionalisering, og introducerer samtidig spørgsmål om magt og kamp mellem forskellige vidensformer om dominans inden for det, som jeg vil kalde institutionaliseret omsorg.

TRADITIONER

Omsorgsteori opstod i kølvandet på kvindebevægelsen i begyndelsen af 1980'erne. Feminismen som social bevægelse søgte at synliggøre omsorgen, eller det reproduktive arbejde, som det hed i den marxistiske jargon. Dengang som nu var det et tværfagligt projekt. Det drejede sig om at få synliggjort omsorgens sammensatte karakter (Szebehely 1995: 46) for derigennem at få værdsat dette arbejde højere. Derfor var det en kamp, der foregik både i politiske fora og i videnskabens hellige haller.

På dette tidspunkt opstod der to retninger i omsorgsteorien: en britisk og en skandinavisk. Mens den britiske tradition kunne karakteriseres ved et endimensionalt perspektiv, der fokuserede på udøverens omsorgsrolle, kunne den skandinaviske karakteriseres ved et dobbeltblik på både omsorgsudøverens og modtagerens forhold. Der var selvfølgelig nuancer internt i traditionerne som f.eks. i den britiske, hvor Finch i højere grad end Hilary Graham og Clare Ungerson integrerede en interesse for både udøverens og modtagerens forhold i sine arbejder (Finch og Groves 1982, Finch 1984). Andre forskelle vedrørte, hvilke aspekter af omsorgsrollen der var i forskerens søgelys. Mens Graham ud fra et udbytnings- og patriarkatsperspektiv fokuserede på omsorgsudøverens forhold, herunder især hvordan kvinder blev fastholdt i det ubetalte omsorgsarbejde (Graham 1983, 1991), analyserede Ungerson udøverens følelser, vedkommendes erfaring og deres betydning for omsorgsrelationen og motiverne til omsorg (Ungerson 1983, 1987).

Der var andre forskelle mellem de to retninger, især er forskellene med hensyn til deres analytiske og normative fokus iøjnefaldende. I den britiske tradition beskæftiger Finch, Graham og Ungerson sig hovedsagelig med slægtningebaseret omsorg i privat, hjemligt regi, og normativt var det også idealet.³ I modsætning hertil har den skandinaviske tradition, repræsenteret ved dens *grand old woman* Kari Wærness, et

brede analytisk fokus, hvor den institutionelle og statslige omsorg også inddrages som f.eks. statslig hjemmehjælp eller omsorg for førskolebørn på daginstitutioner. Den betalte og statslige omsorg behandles ikke stedmoderligt som i den britiske tradition, men i stedet som en ambivalent størrelse. Wærness anskuer staten både som en garant for kvinders frihed og visse omsorgsopgavers varetagelse og som problematisk i sin bureaukratiske og professionaliserede omsorgsform (Wærness 1987).

Midt i 80'erne konfronteres de to traditioner, hvorefter der skete en konvergens. Mødet resulterede i en kritisk selvrefleksion internt i den britiske tradition (Graham 1993), der igen betød et bredere analytisk fokus og en interessant omskrivning af historien.⁴ Årsagerne til forskellene skal muligvis søges i de forskellige velfærdsstatsregimer⁵ og i de nationale ideologiske forskelle. Som Dalley påpeger, var omsorgsalternativerne i Storbritannien stærkt polariserede mellem en familiebaseret omsorg, der nærmest blev beskrevet som "haven in a heartless world", og en dehumaniserende institutionel omsorg (Dalley 1988: 24-30). Ideologiske vinde som forskningen muligvis ikke var immun overfor.

INDIVID OG FÆLLESSKAB

Overordnet vedrører omsorg forholdet mellem individ og fællesskab. Om hvad der sker, når vi ikke er stærke, sunde, produktive og selvhjulpne mennesker. Om fællesskabets forpligtigelser, empati, omsorg som muliggørende for deltagelse i fællesskabet og den konkrete fordeling af omsorgen på fællesskabets individer. Men hvad er omsorg mere konkret? Generelt vil jeg sonde mellem to forståelser af omsorg som enten en generel holdning til livet eller som en særlig slags relation og arbejde. Den amerikanske pædagog Nel Noddings forstår omsorg som en holdning, der består i en grundlæggende bevægelse væk fra Selvet i mødet med den anden og af en optagethed

af den anden (Noddings 1984: 5-20). Altså som en måde at være i relationer på, en måde at eksistere i det menneskelige fællesskab (Noddings 1990). Wærness derimod beskæftiger sig med omsorg som en særlig slags relation og arbejde: som omsorgstjenester. Blandt omsorgstjenester sonderer hun mellem spontane omsorgstjenester, omsorg baseret på balanceret gensidighed, personlig service og *omsorgsarbejdet*.⁶ Sidstnævnte defineres som omsorgen for de af samfundets medlemmer, der efter alment accepterede samfundsnormer ikke er selvhjulpne, og som indebærer ansvar og forpligtethed fra omsorgsudøverens side (Wærness 1982: 19-22). Det vil sige, det er ikke intentionen, der er afgørende, men modtagerens situation bedømt ud fra det pågældende samfunds normer, altså et konventionelt element.

Fælles for disse forståelser er at omsorg vedrører mennesker. For den amerikanske filosof Joan C. Tronto, er omsorg derimod noget bredere og mere radikalt, idet hun ønsker et opgør med både den dominerende moralteori og den herskende opfattelse af omsorg som et apolitisk spørgsmål. Tronto definerer omsorg som: "...a species activity that includes everything that we do to maintain, continue, and repair our 'world' so that we can live in it as well as possible" (Tronto 1993: 103). Omsorg vedrører egenomsorg, omsorgen for andre, dyr og planter, og er altså ikke tænkt dyadisk. For den tysk-britiske teoretiker Diemut D. Bubeck er det centrale i omsorgen netop *mødet* mellem to mennesker, i øvrigt inspireret af den eksistentiale strømning i Noddings omsorgsfilosofi: "Caring for is the meeting of needs of one person by another person where face-to-face interaction between carer and cared for is a crucial element of the overall activity and where the need is of such a nature that it cannot possibly be met by the person in need herself" (Bubeck 1995: 129). Både Tronto og Bubeck betoner afhængigheden mellem mennesker, og er derigennem kritiske over for den liberale,

male- og mainstream tænkning om mennesket som det f.eks. ses hos de klassiske filosoffer John Locke, Thomas Hobbes og Immanuel Kant, der lægger vægt på individets afgrænsethed fra omverdenen.

MELLEM KÆRLIGHED OG ARBEJDE

Endnu mere konkret vedrører spørgsmålet om, hvad omsorg er, hvilke elementer omsorg indeholder. Oprindeligt var der en enighed om at omsorg består af en kombination af kærlighed og arbejde eller, som det udtrykkes i den britiske tradition af '*Caring about*' og '*caring for*'. Mens '*caring about*' drejer sig om en medfølelse, der binder i en spontan nærhedsfølelse, vedrører '*caring for*' varetagelsen af vedkommendes behov, det konkrete arbejde. For Ungerson er det ikke muligt at slutte fra følelse til handling (Ungerson 1983a). Denne analytiske dikotomi udfordres nu af forsøg i den skandinaviske tradition på at teoretisere omsorg som en slags *triade* bestående af mentalt, følelsesmæssigt og manuelt arbejde – aspekter der foregår samtidigt og kontinuerligt (Eliasson 1992, James 1989, Leira 1994, Szebehely 1995). Opgøret kan fortolkes som et opgør med vestlig metafysik og nogle af dets medfølgende dikotomier som f.eks. krop-hoved og fornuft-følelser. Denne nye tankefigur er en forbedring i forhold til tidligere, men den rummer stadig problemer vedrørende forståelsen og placeringen af forpligtigelser og tavs viden i triaden. Og med hensyn til teoretiseringen af følelser,⁷ og forholdet mellem forpligtigelser og følelser, der var et problem i den gamle dikotomi, flytter nissen med.

Den britiske Carol Thomas kritiserer netop den mangelfulde begrebsliggørelse af følelser og forpligtigelser (Thomas 1993). Forholdet mellem følelser og forpligtigelser bliver bl.a. aktuelt, når '*labour outlasts love*', den situation, der opstår, når omsorgsgiveren ikke længere føler den samme nærhed og kærlighed, men alligevel fortsætter omsorgsarbejdet (Leira 1994). Det ses eksem-

pelvis hos de pligttopfyldende kvinder i Ungersons empiriske undersøgelser, f.eks. overfor ældre plejekrævende familiemedlemmer (Ungerson 1987). Den konkrete relation mellem det manuelle, mentale og affektive vil dels afhænge af relationens historie (Ungerson 1983b) og af, hvilken form for omsorg der er tale om. I den britiske tradition sondres der eksplicit mellem *formel* og *ufornel* omsorg, som det f.eks. ses hos Ungerson (Ungerson 1983b).⁸ Med uformel omsorg menes ikke-betalt, ikke-institutionel og slægtningebaseret omsorg. Denne sondring, eller rettere dens statiske karakter, problematiseres af Hazel Qureshi (Qureshi 1990). Hun hævder ud fra empiriske analyser, at sondringen er mere flydende og dynamisk end antaget, da omsorgsrelationer ændrer sig over tid med hensyn til engagement og motiver. Graham selv har svært ved at opretholde denne dikotomi, da introduktionen af betalt omsorg i form af husligt arbejde ligger i grænsefladen mellem formel og uformel omsorg/service. Hun redder dog dikotomien ved at introducere en hjælpehypotese, nemlig sondringen mellem de sociale relationer og den arena hvori omsorgen/serviceydelsen finder sted. Den britiske forsker Celia Davies bryder mere eksplicit med dikotomien mellem formel versus uformel, da hun i stedet inddeler omsorg i henholdsvis *'caregiving'*, *'carework'* og *'professional care'*. Hun modellerer sin omsorgsopfattelse ud fra en mere specifik omsorgsrelation, nemlig sygeplejen (Davies 1995). I Skandinavien, hvor markedet i stigende grad bliver involveret i omsorgsopgaver, f.eks. på grund af udliciteringer i ældreomsorgen, kunne et alternativ til de tidligere teoretiseringer være en arenamodel for omsorgen. Her kan omsorg finde sted i tre arenaer, der karakteriseres af tre forskellige idealtypiske relationer: stat, marked og civilsamfund. Også den norske omsorgsteoretiker Arnlaug Leira har argumenteret for, at sondringen offentligt versus privat er for snæver til at rumme virkelighedens kom-

pleksitet, men uden at foreslå et nyt alternativ (Leira 1994). Et andet tema er, hvordan forholdet mellem de tre arenaer er og bør være: supplerer de forskellige omsorgsformer hinanden, eller substituerer de hinanden?⁹

En anden måde at inddele omsorgen på er sondringen mellem *resultatløs* og *resultatorienteret* omsorg som introduceret af Wærness. Det er en sondring, der ikke bekymrer sig om den sfære som omsorgen finder sted i, men om målet med omsorgen. Hvis omsorgsarbejdet er knyttet til vækst eller resultater som i børneomsorg eller på akutsygehuse, er den resultatorienteret. Derimod kaldes omsorgen resultatløs, hvis den er knyttet til status quo eller tilbagegang som f.eks. i omsorgen for kronisk syge (Wærness 1980, 1982). Sondringen problematiseres af den svenske ældreforsker Rosmari Eliasson, der påpeger, at begreberne er misvisende, da den såkaldte resultatløse omsorg sagtens kan indeholde elementer af menneskelig kvalitet og vækst (Eliasson 1991).

OMSORGRATIONALITET

Eliasson er en interessant forsker, der både sætter navn på omsorgens ambivalens mellem ansvar og respekt og advarer mod en idyllisering af det, som på dette forskningsfelt er blevet kaldt *omsorgsrationalitet* (Eliasson 1992). Med omsorgsrationalitet, der ofte benyttes synonymt med begrebet ansvarsrationalitet, forstås en kombination af følelser og fornuft. Begrebet bryder på denne måde med en af de vestlige dikotomier om følelser versus rationalitet. Omsorgsrelationen indebærer en indlevelse og en identifikation med den anden og en anvendelse af fornuften med hensyn til vurderingen af, hvilke handlinger der er påkrævet (Ve 1989: 5). I omsorgsrationaliteten er relationen et mål i sig selv. Begrebet forbindes ofte med den norske teoretiker Åse Bjørg Sørensen og Wærness (Bjørg Sørensen 1982, Wærness 1987). Bjørg Sørensen

har modstillet den til en teknisk begrænset rationalitet, der indebærer en form for instrumentalitet. Spørgsmålet har især været, om der eksisterer en sådan rationalitet, hvordan den i givet fald skal beskrives, og om den er knyttet til køn, det vil sige om den er relateret til en særlig kvindekultur.¹⁰ Tine Rask Eriksen er en dansk sygeplejeforsker, der ud fra Bourdieus habitusteori har analyseret omsorgskompetencer i et videnssociologisk perspektiv på omsorg (Rask Eriksen 1992). Hun taler i lighed med den postmoderne strømning ikke om en entydig kvindekultur, men om kvindelige omsorgskompetencer, der varierer ud fra bl.a. klasse-mæssig baggrund og familierelationer. Selv om hun ikke arbejder med en essentialistisk, dikotom opfattelse af en mandlig versus en kvindelig rationalitet, knytter hun kønnet til kvindelige omsorgskompetencer, der bl.a. handler om at stå til rådighed for andre.

OMSORG OG MORALFILOSOFI

Spørgsmålet om omsorgsrationaliteten bringer os ind i det moralfilosofiske domæne. Et domæne, der vedrører, hvordan vi træffer og bør træffe beslutninger i sager, hvor vi opfatter tilstedeværelsen af en moralsk konflikt. Her har den amerikanske psykolog Carol Gilligan været banebrydende og debatskabende med sin bog: "In a Different Voice" (Gilligan 1982). Hun argumenterer for, at der udvikler sig to moralske stemmer, hvor den ene har været negligeret i de fleste psykologiske undersøgelser af moralsk udvikling, nemlig '*women's voice*'. Denne stemme associerer hun (empirisk) med kvinder, og den indebærer, at moralske konflikter ofte anskues ud fra en konflikt mellem autonomi og ansvaret for andre. I modsætning hertil har moralsk udvikling traditionelt været anset som en konflikt mellem forskellige universelle principper. De to stemmer indebærer altså forskellige opfattelser af etik og af selvet. Bogen har resulteret i en omfattende

diskussion både af de empiriske og teoretiske aspekter af hendes teori.¹¹

Moralfilosofi vedrører også, hvad der er god omsorg og forudsætninger for god omsorg, hvordan den skal beskrives og endelig, hvordan vi bestemmer, om en given handling eller praksis er udtryk for god omsorg. Der er mange bud på, hvad god omsorg forudsætter som eksempelvis at suspendere ens egen vilje, og at være optaget af den anden. (Noddings 1984: 16). Tronto benævner dette som en '*habit of mind*', altså en form for væren. God omsorg bliver hos Tronto en omsorgspraksis, der er en enhed af fire etiske elementer: opmærksomhed, ansvarlighed, kompetence og modtagelighed (Tronto 1993: 126-137). Også den norske pædagog Lars Løvlie pointerer omsorgens enhed af hensigt og handling. Dermed forstår han, at intentionen ikke er nok i sig selv, men at stemningen i situationen er vigtig (Løvlie 1990: 49).¹² Løvlie og den tidligere nævnte Martinsen er begge inspireret af den danske teolog Knud Ejler Løgstrup, og de betoner betydningen af det som Løgstrup kalder de suveræne livsyttringer¹³ som f.eks. tillid, medlidenhed og barmhjertighed som forudsætninger for god omsorg. Endelig fremhæver Bubeck nogle præ-moralske følelser, der er forudsætninger for god omsorg, nemlig sympati med andre og en følelse af at være forbundet med andre (Bubeck 1995: 156).

Men hvordan skal vi så beskrive det normative ideal for omsorg? Feministisk omsorgsteori har søgt et nyt syn på etik end i den moralfilosofiske tradition repræsenteret ved bl.a. den tyske filosof Immanuel Kant og en mere nutidig repræsentant, nemlig den amerikanske filosof John Rawls, hvor individet og universalismen står stærkt. De(n) feministiske stemme(r), der bl.a. er inspireret af Gilligan, betoner det kontekstuelle: den andens behov for hjælp. Hos Noddings kræver det en indlevelse i den anden, vedkommendes behov, og hvad han/hun forventer af os (Noddings 1984: 21).¹⁴ Mere generelt er denne omsorgsetik

blevet fremstillet som en slags *partikularisme* og modstillet en etik, der neutralt og distanceret opfatter den anden som en abstrakt person og som en etik, der består af universelle regler. Denne form for *universalisme* findes eksempelvis hos Rawls. Omsorg og omsorgsetik bliver dermed ekskluderet fra spørgsmål om retfærdighed.¹⁵

Der eksisterer forskellige forsøg på at overskride denne binære opposition mellem partikularisme og universalisme. Mest kendt er den amerikanske filosof Seyla Benhabib, der kritiserer Rawls position for at være erkendelsemæssig inkonsistent, altså en umulighed (Benhabib 1992). I stedet udvikler Benhabib et begreb om en interaktiv universalisme ud fra Habermas' diskursetik og inspireret af den tysk-amerikanske filosof Hannah Arendt. Benhabib's etik indebærer en åben kollektiv moralargumentation, der i modsætning til Rawls søger at respektere den konkrete anden gennem sin konkrete andethed, og samtidig bevarer det universalistiske element. Den svenske samfundsplanlægger Inga Michaeli har appliceret Benhabib's erkendelse til omsorgsfeltet og især til den statslige omsorg. Hun beskriver bl.a. statslig hjemmehjælp som karakteriseret ved to gensidigt afhængige dyder, nemlig retfærdighed og omsorg (Michaeli 1995). Dermed integreres partikularismen med den universalisme, der typisk har karakteriseret den liberale retfærdigheds- og statsopfattelse. Et andet forsøg på en mellemposition leveres af den norske omsorgsforsker Karen Jensen, der argumenterer for, at god omsorg består i en kombination af en fag- og professionsbåret viden (generel, teoretisk viden) og en hverdagskundskab (Jensen 1992). God omsorg kræver refleksion og begrundelse i hendes opfattelse.

Men hvornår er der tale om god omsorg? Vi kunne f.eks. evaluere, hvorvidt Tronto's ideelle målestok om de fire dimensioner om opmærksomhed, kompetance o.s.v., i tilstrækkelig grad var opfyldt? Alternativt kunne vi evaluere ud fra en mere

pragmatisk målestok, nemlig omsorgsmodtagernes egne præferencer. Problemet med sidstnævnte er blot, at der ikke er tale om behov, der er givne en gang for alle, men om artikulerede og civilisationsafhængige behov. Omsorgen bliver umættelig. Et af de aspekter, som den danske debattør Anne Knudsen kritiserede ved velfærdsstaten, var dens umyndiggørende omsorg. Denne trussel mod den gode omsorg kalder Tronto maternalisme. Hun advarer mod denne pervertering af omsorgen; en afart af omsorgen, der i min forståelse skyldes, at magten ikke selv sætter grænser (Tronto 1993: 170-177).

Netop magt er teoretisk forsømt inden for omsorgsteorien. Et systematisk magtperspektiv anvendes ikke, idet der er bestemte aspekter af magt, der ikke 'ses'. På dette felt fokuseres der overordnet set på magt i et systemperspektiv, nemlig ved at beskrive og synliggøre den udbytning, der sker af omsorgsudøveren, typisk en kvinde. Ved at forstå omsorg som en byrde negliger omsorgsteorien det empowerment aspekt, der eksisterer i, at omsorg giver en gensidig glæde.¹⁶ Selv om omsorgsteorien har anvendt et magtperspektiv som magt-over, har det været et skævt blik. Den mangler den magt, der udøves over omsorgsmodtageren. Der er en tendens til, at dette aspekt begynder at blive inddraget som f.eks. hos de engelske forskere Jenny Hockey og Allison James. De påviser, hvordan vi i vores ureflekterede praksisser infantiliserer ældre (Hockey og James 1993), en praksis der muligvis er under nedbrydning. Problemet er blot, at magtens elementer tænkes som modsætninger.¹⁷ Her må vi i stedet anvende det Foucaultske blik: at magt er både positiv/muliggørende og negativ/begrænsende. Et forsøg på at inkorporere et sådant magtaspekt findes hos Bu-beck. Hun opdeler omsorg i to scenarier: en mægtiggørende og en udnyttende. (Bu-beck 1990: 148-150).

Selv om der er svagt teoretiserede begreber som følelser, forpligtigelser, tavs viden

og magt i omsorgsteorien, er det et spændende og hastigt ekspanderende felt, som har bredt sig til spørgsmålet om køn og medborgerskab.¹⁸ I denne oversigt har jeg valgt at inddrage et historisk perspektiv i dobbelt forstand. Dels for at nuancere synet på omsorgens truede karakter, så sammenhængen mellem truslerne mod omsorgen og vores krav til omsorgen afsløres. At behov og krav er kulturelt givne størrelser, og at eventuelle politiske tiltag ikke kan begrundes ud fra at det var meget bedre i de gode gamle dage. Dels for at påvise de to traditioners opståen og hvordan omsorgsteori ikke kan løsrives fra en socio-kulturel kontekst, men netop til en vis grad afspejler forskellige samfundsmæssige forhold.

I oversigten har jeg vist forskellige opfattelser af omsorg, omsorgens dimensioner og deres rolle. Og jeg har stillet spørgsmålet om der eksisterer en særlig omsorgsrationalitet og om den er knyttet til køn via en særlig etik. Andre temaer har jeg måtte ignorere eller kun antyde. Temaer, der eksempelvis vedrører det ønskværdige forhold mellem omsorg som et socialt fænomen og som et statsligt, herunder frivillige organisationers og sociale netværks rolle, og konkrete omsorgspraksissers vidensgrundlag? Hvilke slags viden anvender vi, når vi udøver omsorg overfor den anden? Og kan denne viden læres – og i givet fald hvordan? Spiller tavs viden nogen rolle eller er begrebet en *'contradiction in terms'*?

NOTER

1. For at placere feministisk teori i en kontekst, refererer jeg forskellige steder til ikke-feministisk teori.
2. Synet på, hvad omsorg er og hvilken form for viden den tilhører, er centralt for besvarelsen af spørgsmålet om omsorg kan tilegnes og i givet fald hvordan? Hvis omsorg anskues som en form for phronêsis-viden (praxis-orienteret viden) som hos Martinsen, kan den kun tilegnes i livets skole. Både Wærness og Martinsens analyse rummer visse

lighedstræk med den amerikanske sociolog Christopher Lasch's bog: "Haven in a heartless world", hvor han hævder, at eksperterne er medansvarlige for at den private sfære, familien ikke er den trygge havn som den var engang er blevet ødelagt (Lasch 1977).

3. For Ungerson var afvisningen af betalt, ikke slægtningebaseret omsorg ikke total, da det var en tiltalende mulighed for de omsorgsopgaver, der berørte de kulturelle tabuer (Ungerson 1983b)
4. Med omskrivning af historien mener jeg den ændrede selvopfattelse og selvkritik som bl.a. ses hos Ungerson. F.eks. kritiserer Ungerson sin egen tradition i 1983 for mest at være begrænset til analyser vedrørende 'tending of normal children', mens hun i 1990 igen kritiserer sin egen tradition for denne gang at fokusere på omsorgsmottagere som ikke-selvhjulpne, syge ældre og handicappede! (Ungerson 1983a, 1990)
5. Med forskellige velfærdsregimer refererer jeg til de typologier som bl.a. den svenske politolog Gösta Esping-Andersen og den amerikansk-svenske politolog Diane Sainsbury advokerer for. Både ud fra et traditionelt 'malestream' og et kønspektiv placerer Skandinavien og Storbritannien sig i forskellige regimetyper (Esping-Andersen 1990, Sainsbury 1994). Her vælger jeg at se bort fra de interne forskelle som findes med hensyn til omsorgen for førskolebørn i den såkaldte skandinaviske model (Leira 1992).
6. I forståelsen af omsorg udgrænses der noget, det som ikke betragtes som omsorg. For Graham er omsorg noget meget restriktivt, da det kun kan finde sted i hjemligt regi udført af slægtninge. Derimod beskrives lignende aktiviteter, som finder sted i institutionelt og/eller statsligt regi, nedsættende som service eller som 'public service industries', da de mangler kvaliteterne forpligtethed og følelsesmæssig nærhed (Graham, 1983, 1993). For mig vedrører denne diskussion ikke om det er omsorg eller ej, men snarere, hvad der karakteriserer god omsorg. For en bredere diskussion af begrebet omsorgs inklusivitet end Graham's, se Diemut E. Bubeck (Bubeck 1995: 128-140).
7. Omsorgsteori har i forhold til moralfilosofien et uafklaret forhold til følelser. Hvad er følelser egentligt? Jeg savner især en afklaring af begrebet i forhold til de vigtigste retninger som emotivisme, naturalisme og konstruktivisme. For en introduktion til disse spørgsmål se antologien: "The Social Construction of Emotions" (Harré 1986). Den engelske sociolog Nicky James har ud fra en empirisk undersøgelse at det arbejde, der udføres på hospitaler, peget på at der foregår et følelsesmæs-

sigt arbejde og at den slags kvalifikationer kan til-egnes. Følelse for hende er indsocialiserede. (James 1989).

8. I den skandinaviske tradition sondres der mellem privat og offentlig omsorg, og mellem lønnet og ulønnet omsorg. Se f.eks. Wærness (Wærness 1982).

9. I en ikke-feministisk kontekst har den amerikanske sociolog Alan Wolfe beskæftiget sig med dette spørgsmål med hensyn til moralske forpligtelser og velfærdsstatens rolle i bogen: "Whose Keeper?" (Wolfe 1987).

10. Kilder til denne problemstilling er Wærness og Eliasson.

11. De relevante antologier er: "Explorations in Feminist Ethics" (Browning Cole & Coultrap-McQuin, 1992) og "An Ethic of Care" (Larrabee 1993) og "Justice and Care" (Held 1995). Endelig opsummerer og diskuterer hun nogle af kritikerne i et svar (Gilligan 1986).

12. Dette bidrag findes i en antologi, der giver feministiske og ikke-feministiske bidrag til diskussionen om omsorg og dets normative ideal(er) (Jensen 1990).

13. Løgstrup er ikke feminist, men Martinsen har i en forelæsning engang beskrevet forholdet mellem kvindeforskning og Løgstrup som at "kvindeforskningen tenker Løgstrupsk"

14. Noddings position er af nogle blevet karakteriseret som en nærsynethed (Bubeck 1995: 174-180).

15. For en generel fremstilling af denne modstilling og problematik, se tiltrædelsesforelæsningen af den hollandske forsker Selma Sevenhuijsen eller kapitlet om feminisme i Will Kymlicka's bog (Sevenhuijsen 1991, Kymlicka 1990 262-292).

16. Der er dog nogle forfattere som af og til nævner elementer af et sådant perspektiv. Se f.eks. Ungerson og Leira (Ungerson 1990, Leira 1994)

17. Jeg har andetsteds argumenteret for problemerne i en sådan opsplitning og modstilling af magt-over og magt-til generelt i feministisk teori (Dahl og Mouritsen 1995: 50-73).

18. Se bl.a. Lister, 1997.

Bubeck, Diemut E, *Care, Gender and Justice*, Clarendon Press, Oxford, 1995.

Dahl, Hanne Marlene og Per Mouritsen: "Magt og subjektivitet i feminismen", *GRUS*, 1995, årg. 16, nr. 45, pp. 50-73.

Dalley, Gillian, *Ideologies of Caring*, 1988, Macmillan, London.

Davies, Celia: "Competence versus Care? Gender and Caring Work Revisited", *Acta Sociologica*, årgang 38, 1995, pp. 17-31.

Eliasson, Rosmari og Marta Szebehely: "Äldreomsorgens särart og särbehandling", *Socialmedicinsk tidskrift*, nr.2-3, 1991, pp. 69-77.

Eliasson, Rosmari: "Omsorg och rationalitet", *Egenheter och Allmänheter*, red. af R. Eliasson, Arkiv forlag, Lund, 1992, pp. 207-222.

Esping-Andersen, Gösta, *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Polity, Cambridge, 1990.

Finch, Janet: "Community Care: Developing Non-Sexist alternatives", *Critical Social Policy*, nr. 9, 1984, pp. 6-18.

Finch, Janet og Dulcie Groves: "By Women for Women: Caring for the Frail Elderly", *Women's Studies International Forum*, årgang 5, nr. 5, 1982, pp. 427-438.

Finch, Janet, *Family Obligations and Social Change*, Polity, Cambridge, 1989.

Gilligan, Carol, *In a Different Voice*, Harvard University Press, London, 1982.

Gilligan, Carol: "Reply", *Signs*, 1986, pp. 324-333.

Graham, Hilary: "Caring: a Labour of Love", *A Labour of Love - Women, Work and caring*, red. af Janet Finch og Dulcie Groves, RKP, London, 1983.

Graham, Hilary: "The Concept of Caring in Feminist Research", *Sociology*, årgang 25, nr. 1, 1991, pp. 61-78.

Graham, Hilary: "The Informal Sector of Welfare", *Social Science medicine*, årgang 32, nr.4, 1991, pp. 507-515.

Graham, Hilary: "Social Divisions in Caring", *Women's Studies International Forum*, årgang 16, nr.5, 1993, pp. 461-470.

Hamran, Torunn: "Effektivisering versus omsorgs-ansvar", *Kvinneforskning*, nr. 2, 1996, pp. 35-48.

Harré, Rom: *The Social Construction of Emotions*, Basil Blackwell, Oxford, 1986 .

Held, Virginia: *Justice and Care*, Westview Press, Boulder, 1995.

Hockey, Jenny og Alison James: *Growing up and growing old*, Sage, London, 1993.

James, Nicky: "Emotional labour", *Sociological Review*, nr.37, 1989, pp. 15-42.

Jensen, Karen (red.), *Moderne omsorgsbilleder*, Gyldendal, Oslo, 1990.

LITTERATURLISTE

Benhabib, Seyla. *Situating the Self*, Polity, Cambridge, 1992.

Browning Cole, Eve og Susan Coultrap-McQuin (red), *Explorations in Feminist Ethics*, Indiana University Press, Bloomington, 1992.

- Jensen, Karen: *Hjemlig omsorg i offentlig regi*, Universitetsforlaget, Oslo, 1992.
- Kymlicka, Will, *Contemporary Political Philosophy*, Clarendon Press, Oxford, 1990.
- Larrabee, Mary Jeanne (red), *An Ethic of Care*, Routledge, London, 1993.
- Lasch, Christopher, *Haven in a heartless world*, Basic Books, New York, 1977.
- Leira, Arnlaug, *Welfare States and Working Mothers*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Leira, Arnlaug: "Concepts of Caring: Loving, Thinking, and Doing", *Social Service Review*, årgang 68, nr.2, 1994, pp. 185-201.
- Lister, Ruth: *Citizenship – A Feminist Perspective*, Macmillan, London, 1997.
- Løvlie, Lars: "Omsorgsperspektiver", *Moderne omsorgsbilleder*, Karen Jensen (red.), op.cit.
- Martinsen, Kari: *Fra Marx til Løgstrup. Om etik og sanselighed i sygeplejen*, Munksgaard, København, 1994.
- Michaeli, Inga: *Omsorg och rättvisa – ett dilemma*, Meyers, Gävle, 1995.
- Noddings, Nel: *Caring – A feminine Approach to Ethics and Moral Education*, University of California Press, Berkeley, 1984.
- Noddings, Nel: "Private Caring and Public Care-giving", *Nytt om kvinneforskning*, årgang 14, nr.2, 1990, pp. 25-34.
- Phillips, Susan S. og Patricia Benner: *The Crisis of Care*, Georgetown University Press, Washington D.C., 1994.
- Qureshi, Hazel: "Boundaries between formal and informal care-giving work", *Gender and Caring*, red. af C. Ungerson, Harvester Wheatsheaf, Hertfordshire, 1990.
- Rask Eriksen, Tine: *Omsorg i forandring*, Munksgaard, København, 1992.
- Sainsbury, Diane: "Women's and Men's social rights: Gendering Dimensions of Welfare States", *Gendering Welfare States*, Sage, London, 1994.
- Szebehely, Marta: *The Organization of Everyday life*, Lund, Arkiv Forlag, 1995.
- Sevenhuijsen, Selma: "The Morality of Feminism", *Hypatia*, årgang 6, nr.2, 1991, pp. 173-191.
- Tronto, Joan C.: *Moral Boundaries*, Routledge, New York, 1993.
- Thomas, Carol: "De-constructing Concepts of Care", *Sociology*, årgang 27, nr.4, 1993, pp. 649-669.
- Ungerson, Clare: "Why do Women Care?", *A labour of Love – Women, Work and Caring*, red. af Janet Finch and Dulcie Groves, RKP, London, 1983(a).
- Ungerson, Clare: "Women and Caring: Skills, Tasks and Taboos", *The Public and the Private*, red. af Jane Purvis m.fl., Heinemann, London, 1983(b).
- Ungerson, Clare, *Policy is Personal*, Tavistock, London, 1987.
- Ungerson, Clare: "Conclusion", *Gender and Caring*, red. af C. Ungerson, 1990.
- Ungerson, Clare: "Crossing the Boundaries", *Gender and Caring*, red. af C. Ungerson, 1990.
- Ve, Hildur: "Kvinnor, byråkrati och valfardsstat" *Sociologisk Forskning*, nr. 4, 1989, pp. 3-17.
- Wolfe, Alan, *Whose Keeper?*, University of California Press, Berkeley, 1987.
- Wærness, Kari: "Omsorgen som lønarbete", *Kvinnetenskaplig tidskrift*, nr. 1, 1980, pp. 6-17.
- Wærness, Kari: *Kvinneperspektiver på socialpolitikken*, Universitetsforlaget, Oslo, 1982.
- Wærness, Kari: "On the Rationality of Caring", *Women and the State*, red. af Anne Showstack Sassoon, Hutchinson, London, 1987.

SUMMARY

This is a survey of feminist theories of care, its main themes and an argument about some of its shortcomings. Various ways of understanding care and how it has been related to gender are presented. The author argues that there exists a British and a Scandinavian tradition which have had two different analytical and normative orientations. Converging traditions, which, however, neglect the theorization of knowledge, feelings and power.

Hanne Marlene Dahl
ph.d.stipendiat
Institut for Statskundskab
Aarhus Universitet